



Наталія Іванівна Мельник,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти
педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

УДК 37.03:372.38

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РІЗНОВІКОВИХ ГРУПАХ

Стаття посвячена проблемі качественних і ефективних умов оптимальної соціалізації одарених дітей дошкільного віку в контексті групового взаємодія різновозрастних груп. Кратко проаналізовані общі принципи соціалізації дітей дошкільного віку, визначені особливості соціалізації одарених дітей і створення оптимальних умов для соціалізації таких дітей в різновозрастних групах, які передбачають використання групового взаємодія. Визначені позитивні і негативні аспекти такого процесу. Предложені методическі рекомендації для вихователів, працюючих в різновозрастних групах з різними категоріями дітей.

Ключевые слова: соціалізація, одарені діти, різновозрастні групи, підхід к освітньому процесу, групове взаємодія, спеціалісти дошкільного освіти.

The article deals with the problem of high-quality and effective conditions optimal socialization of gifted pre-school children in the context of group interaction of different age groups. The author briefly reviewed the general principles of socialization of children of preschool age, defined features of socialization of gifted children, as well as features to create optimal conditions for the socialization of children in different age groups, which involve the use of groups' interaction. Positive and negative aspects of this process are distinguished in the article. The author suggested guidelines for teachers working in different age groups with different categories of children.

Key words: socialization, gifted children, different age groups, the approach to the educational process, group interaction, pre-school education specialists.

Основним завданням освітніх ланок в Україні є виховання достойного громадянина, формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, якій притаманно почуття власної гідності, повага до прав і свобод інших, свідоме ставлення до обов'язків людини і громадянина, гордість за Батьківщину, здатність до саморозуміння та самовдосконалення, активна участь у соціальному житті країни. Актуальність зазначеного наголошено у таких державних документах, як: «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті» [7], «Концепція національного виховання студентської молоді», «Концепція виховання гуманістичних цінностей у дітей та учнівської молоді», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», Конвенції ООН про права дитини, законах України «Про освіту» [3], «Про дошкільну освіту» тощо [6]. Формування означених життєво важливих якостей розвитку соціальної компетентності, виховання особистості громадянина сучасної демократичної держави досить важливе. Воно буде відбуватися за умов створення відповідного

сприятливого середовища, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, дошкільного навчального закладу, шкільного оточення і завершуючи соціальним середовищем, в якому вона народжується і, яке створює умови для її розвитку і виховання. На особливу увагу заслуговує створення сприятливого соціального середовища та умов для адаптації обдарованих дітей.

Зазначимо, що на сучасному етапі проблемі соціалізації особистості дошкільника присвячено багато вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень. Так, різні аспекти соціалізації особистості та впливу соціального середовища на її перебіг, висвітлено у працях І. Беґа, Л. Карнаух, Т. Кравченко, Л. Кулікової, М. Лукашевича, І. Рогальською-Яблонською, Б. Братус. Значний доробок у галузі аналізу соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми належить науковцям Л. Артемовій, А. Богуш, О. Кононко, В. Кузь. Зазначимо також, що окрему увагу приділено вивченню групової взаємодії дітей дошкільного віку, як засобу комфортної соціалізації. Дослідження



у цьому напрямі здійснювали М. Єлагіна, О. Смірнова (пізнавальна діяльність), Т. Антонова, Н. Короткова, Н. Пантіна (ігрова діяльність), О. Кононко, Т. Піроженко, Р. Терещук (спільна самостійна діяльність). Особливості самоідентифікації дітей дошкільного віку в системі взаємин з однолітками та дорослими вивчали М. Боришевський, О. Венгер, Д. Ельконін, А. Рузьська, Н. Скрипник, Г. Счастлива [9]. Особливий інтерес вони становлять у зв'язку з дослідженням сутності процесу соціалізації дітей дошкільного віку та створенням для них сприятливих якісних та ефективних умов соціалізації на основі групової взаємодії.

Мета статті передбачає розв'язання завдань, а саме: проаналізувати загальні закономірності та принципи соціалізації дітей дошкільного віку для визначення особливостей процесу соціалізації їхньої обдарованості; визначити оптимальні умови соціалізації обдарованих дітей у різновікових групах; охарактеризувати особливості групової взаємодії дітей дошкільного віку як засобу їхньої соціалізації; розробити методичні рекомендації для вихователів різновікових груп щодо створення комфортних умов соціалізації дітей дошкільного віку на засадах групової взаємодії.

Важливо визначитися з розумінням таких понять, як: соціалізація, соціалізація дітей дошкільного віку, обдарована дитина та групова взаємодія. Соціалізація – це процес і результати засвоєння людиною історично створених соціальних норм та культурних цінностей (конструктивних та саморуйнівних), що передбачають їхнє включення у систему суспільних відносин та самостійне відтворення цих відносин [12].

На думку багатьох дослідників (Л. Божович, Л. Венгер, Л. Виготський, О. Леонтьєв, М. Лісіна, Д. Ельконін, З. Рубінштейн та ін.), перші роки життя є важливим періодом для соціального, інтелектуального та особистісного розвитку. У дитячому віці у людини формується самосвідомість і закладаються перші уявлення про себе, утворюються стійкі форми міжособистісної взаємодії, моральні та соціальні норми. У дитячому віці значний вплив на процес соціалізації чинять особи, з якими у дитини відбувається безпосередня взаємодія. Ними можуть бути: сім'я (батьки або особи, які постійно піклуються і спілкуються з дитиною, брати, сестри); дошкільний навчальний заклад (вихователі); оточення (однолітки, друзі) [10].

Соціалізація дітей дошкільного віку трактується сучасними дослідниками як набуття дошкільниками соціального досвіду, що здійснюється через:

діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього середовища, перетворення живої та неживої природи, власного «Я»;

процес засвоєння та реалізації зростаючою людиною соціального змісту;

реальний зміст дорослішання дитини, де відбувається становлення значущої для індивідуальності суб'єкта активної творчої соціальної дії;

історично зумовлений процес входження дитини у світ конкретних соціальних зв'язків, засвоєння нею цінностей, норм поведінки та соціокультурного досвіду;

процес відтворення дитиною цих зв'язків за рахунок її залучення до соціального середовища, активної власної діяльності та спілкування.

Засвоєння різних соціальних ролей, формування соціального характеру та інших соціально-типових проявів особистості зумовлені місцем її проживання та сукупності громадських відносин, соціальної позиції та способом життя [1].

Соціалізація (від латин. *socialis* – громадянський) – це процес залучення особистості до системи суспільних відносин, формування соціального досвіду, становлення і розвитку цілісної особистості. Можна стверджувати, що цей процес передбачає її формування як під впливом цілеспрямованих чинників (виховання на різних рівнях), так і стихійних (безпосереднє спілкування людей тощо). У зв'язку з цим розрізняють такі чинники соціалізації, як: *стихийна соціалізація* у взаємодії та під впливом обставин життя суспільства; *відносно спрямована соціалізація*, коли держава приймає певні дії для розв'язання власних завдань, що впливають на життєвий шлях тих чи інших вікових груп (обов'язковий мінімум освіти, вік); *соціально контрольована соціалізація* (виховання), коли держава створює правові, організаційні, матеріальні умови для розвитку людини; *свідомо самозміна людини*, що має антисоціальний вектор (самовдосконалення чи саморуйнування).

Певну роль у соціалізації особистості відіграє соціальне середовище, в якому формується особистість. Його потрібно розуміти не лише як оточення, але й як систему можливостей, вимог та очікувань, що виконують конструктивні та диригентські функції щодо цього процесу. Отже, закономірно, що основними інститутами соціалізації визнають систему освіти і виховання. Таким чином, процес соціалізації набуває автентичного характеру.

Рівень розвитку особистості співвіднесено зі ступенем її соціалізації. Критерії зрілості особистості постають критеріями соціалізації, серед яких виділяють:

1) широту соціальних зв'язків, представлену на суб'єктному рівні: «Я – інший», «Я – інші», «Я – суспільство в цілому», «Я – людство»;

2) міру розвитку особистості, як суб'єкта (основний показник зрілості – перехід до суб'єктного існування);

3) характер діяльності – від присвоєння до реалізації та свідомого відтворення;

4) соціальну компетентність (оволодіння соціальними нормами – предметними та аналогічними нормами стосунків, що неможливі без певного рівня психічного розвитку і досягаються у процесі соціального навчання).

Критерії розділено на дві групи: *суб'єктивні*, що відображають глибину інтеріоризації норм, збільшення їх до особистості (психологічний пласт); *об'єктивні*, за яких проявляється здатність особистості реалізовувати норми, відтворювати та передавати їх (соціально-психологічний пласт) [4].

Важливо зазначити, що на соціалізацію особистості дитини дошкільного віку впливає рівень її



інтелектуального розвитку, а особливо якщо вона є обдарованою. Обдаровані діти – це діти, які виділяються високим розумовим розвитком серед однолітків, що є наслідком як природних задатків, так і сприятливих умов виховання [8]. У цьому аспекті необхідно говорити про оптимальні способи соціалізації такої дитини.

Окрім середовища (зокрема, соціального) важливо враховувати і способи соціалізації дітей дошкільного віку, серед яких: *інституційний* – через інститути суспільства; *традиційний* – через сім'ю та найближче соціальне оточення; *стилізований* – через вікову субкультуру; *міжособистісний* – через значущих осіб; *рефлексивний* – індивідуально пережитий та усвідомлений досвід. Кожен зі способів має власний механізм реалізації. Інституційний спосіб реалізується системою громадського виховання (ДНЗ, ЗНЗ, позашкільні установи, дитячі організації, засоби інформації). В основі способу міститься наслідування. Для традиційного способу, характерним є сприйняття домінуючих стереотипів поведінки на несвідомому рівні. Стилизований спосіб здійснює вплив на особистість у вигляді референтної групи. Міжособистісний спосіб впливає на ідентифікацію з людиною, рефлексивний – на усвідомлення та переживання людиною реальності. Серед свідомих механізмів соціалізації С. Белічева називає референтну групу, престиж, авторитет і популярність. До окремої групи механізмів належать групові експектації (соціальні очікування), заохочення, покарання, схвалення і засудження, застосовані в освітньому процесі [11].

На окремий науковий інтерес заслуговує міжособистісний спосіб соціалізації дітей дошкільного віку. Доцільним є використання способу групової взаємодії з метою створення умов комфортної соціалізації дітей дошкільного віку, способу, що є одним з оптимальних для соціалізації обдарованих дітей, оскільки передбачає постійну безпосередню взаємодію дітей у групі однолітків. Ефективні способи взаємодії запропоновано сучасною вітчизняною дослідницею Н. Скрипник. Вона обґрунтувала модель не просто побудови взаємодії між дітьми дошкільного віку, а гуманних взаємовідношень між старшими дошкільниками, що містить три етапи.

Перший етап передбачає перцептивне накопичення елементарних знань та уявлень про толерантність та її важливість у взаєминах людей, усвідомлення багатогранності, розмаїтості людського суспільства, унікальності кожного і власного «Я», необхідності розуміти і доброзичливо ставитися до інших для мирного співіснування. На цьому етапі досліджують та розробляють методи, що впливають на формування показників за пізнавально-когнітивним критерієм.

Другий – це розвиток емоційно-чуттєвого досвіду та системи ціннісних орієнтирів дитини: здатності розрізняти та оцінювати емоційні стани та почуття, розвиток емпатії та доброзичливих проявів, поступливого та рівноправного ставлення до оточуючих. Для цього добирають і розробляють методи, що

впливають на розвиток показників за емоційно-ціннісним критерієм.

Третій – це етап формування навичок, толерантних відносин дітей з оточуючими на основі конструктивної, терпимої та компромісної взаємодії, що забезпечувало б реалізацію показників за мотиваційно-поведінковим критерієм. Формувальними засобами впливу було обрано: сюжетно-рольові ігри, моделювання проблемних ситуацій та педагогічних провокацій, виконання вправ, творча та спільна діяльність, підготовка та проведення свят та благодійних акцій, що базуються на різних способах групової взаємодії [9].

Способом керування групової взаємодії може виступати ігрова діяльність у різних її формах. Т. Шульга пропонує застосування спеціально розроблених програм з психокорекції з використанням гри. У грі виявляється відома форма подолання травмуючих переживань. Вона виявляється тоді, коли вдалася інтеграція усвідомлення і переживання. Через неї відбувається зняття психічної напруги, формується здатність сприйняття нових вражень, що може сприяти розвитку впевненості в собі, утвердженню власного «Я», підвищенню самооцінки, довіри дорослим, оточуючим.

Так, О. Вакуленко для діяльності з дітьми дошкільного віку пропонує метод тренінгів «ситуаційно-рольова гра». У діяльність з дошкільниками ситуаційно-рольові ігри дозволяють: виокремлювати окремі необхідні для цілей тренінгу соціальні ролі, зосередити на них увагу учасників тренінгу та завдяки ігровій формі викликати в них певні емоційні переживання; цілеспрямовано активізувати творчі можливості учасників тренінгу, що створює необхідну мотивацію для їхньої активної участі у тренінгу; при виконанні учасниками тренінгу різних соціальних та міжособистісних ролей краще усвідомлювати і засвоювати плани поведінки, а також навчитися адекватно сприймати власну та чужу поведінку [5].

Аналіз засвідчує, що ігрова діяльність, яка передбачає активну групову взаємодію між дітьми дошкільного віку безумовно сприяє комфортній соціалізації та характеризується певними особливостями:

- різноманітністю предметного змісту ігор, що представляє широкий спектр знань про навколишній світ;
- емоційністю привабливості, що забезпечує мотивацію до позитивного взаємодії з соціумом;
- практичною спрямованістю на творчість, що надає можливість самореалізації;
- формує досвід індивідуального проживання унікальних соціальних ролей;
- формує навички соціально адекватної поведінки.

Таким чином, ігри допомагають зблизити дітей, об'єднати їх спільною цікавою для всіх діяльністю. Регулярне проведення спільних ігор збагатить дошкільнят новими враженнями, буде сприяти формуванню навичок соціальної компетентності, дасть новий соціальний досвід, що важливо для розвитку особистості.



Гра – це вид діяльності, спрямований на відтворення та *засвоєння соціальних відносин*, за яких формується та вдосконалюється соціально активна індивідуальність дитини [2].

Здійснений аналіз та характеристика процесу соціалізації засобами групової взаємодії уможливають виокремлення рекомендацій для вихователів, які працюють у різновіковій групі:

- необхідно враховувати, що способи та засоби соціалізації дітей дошкільного віку залежать від вікового періоду розвитку та визначаються типом провідної діяльності (в умовах ДНЗ – це гра);

- важливо знати, що головним в особистісному розвитку дитини на кожному віковому етапі виступає:

- *для дітей до року* – спілкування у сім'ї (через призму сімейних відносин та цінностей вони сприймають та засвоюють базову інформацію про зовнішній світ, формують шаблони поведінки);

- *після року і до 3 років* – потреба у спілкуванні в дитячому колективі (у цей період важливо створити умови для можливості повноцінних міжособистісних комунікацій, тобто водити дитину до груп раннього розвитку, на дитячі майданчики, у дитячий садок, де діти навчаються спілкуватися з однолітками, навчають один одного простих норм співіснування, починають розуміти поняття «дружба», «рівність», «співпереживання»);

- *від 3 до 6 років* – головним засобом соціалізації дітей дошкільного віку є мова: вони навчаються формувати питання, будувати діалог, аналізувати знання, отримані вербальним шляхом.

Таким чином, можна зробити висновки, що особливостями соціалізації дітей дошкільного віку є психологічні новоутворення, пов'язані з віковими кризами та умовами соціального середовища. Особливість соціалізації обдарованих дітей пов'язана не лише із загальними закономірностями розвитку дітей дошкільного віку, але й з особливостями інтелектуального розвитку, що можуть бути допоміжним чинником комфортної соціалізації за умови правильної організації освітнього процесу в групі, де перебуває дитина. Умовами повноцінної соціалізації дітей дошкільного віку є обов'язкове виконання різнобічного розвитку дитини у різних галузях соціалізації: гендерній, економічній, політичній і духовній. На основі аналізу встановлено, що соціалізація дітей у різновіковій групі може якісно та ефективно здійснюватися за умов правильної організації групової взаємодії дітей дошкільного віку, а також у процесі ігрової діяльності, тренінгів тощо. Основними методичними рекомендаціями для вихователів, які працюють у різновікових групах є врахування психолого-фізіологічного та інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та провідних чинників соціалізації особистості на кожному віковому етапі.

Описаний аспект соціалізації дітей дошкільного віку та обдарованих дітей не є вичерпним. Окремого дослідження потребує характеристика системи підготовки дошкільних учителів-вихователів до діяльності з обдарованими дітьми та їхньої соціалізації в умовах різновікових груп, що дає перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

Використані літературні джерела

1. Асмолов О. Г. Психология личности [Текст] / О. Г. Асмолов. – М. : МГУ, 1990. – 367 с.
2. Гріднєва О. М. Ігрові технології як засіб формування соціальної компетентності старших дошкільників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://refs.in.ua/igrovi-tehnologiyi-yak-zasib-formuvannya-socialenoiyi-kompetent.html>. – Назва з екрана.
3. Закон України «Про освіту». – Київ : Генеза, 1996. – 36 с.
4. Костюк Г. С. Навчання і розвиток особистості. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [Текст] / Г. С. Костюк. – Київ : Рад. школа. – 379 с.
5. Мороз О. І. Формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок») [Текст] : авторефер. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. І. Мороз. – Київ, 2011. – 20 с.
6. Муромець В. Г. Формування готовності майбутнього педагога до взаємодії з обдарованими дітьми засобами естетотерапії [Текст] / В. Г. Муромець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 125. – С. 201–203. – (Серія : «Педагогічні науки»).
7. Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті [Текст] // Шкільний світ. – 2001. – С. 3–6.
8. Обдаровані діти [Текст] : пер. з англ. / за заг. ред. Г. В. Бурменской і В. М. Слущкого. – М. : Прогрес, 1991.
9. Скрипник Н. І. Психолого-педагогічні засади виховання гуманних взаєностосунків у дітей старшого дошкільного віку [Текст] : монографія / Н. І. Скрипник. – Умань : Візаві, 2012. – 153 с.
10. Соціалізація дітей молодшого шкільного віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14278/>. – Назва з екрана.
11. Хворих Є. М., Ікрін Г. В., П'янзіна О. П. Особистісно-орієнтована освіта і розвиток обдарованості: наук.-метод. посіб. [Текст] / Є. М. Хворих. – Єкатеринбург : Об'єднання «Палац молоді», 2002.
12. Шацкий С. Роль среды в педагогическом процессе [Текст] / С. Шацкий // Народное образование. – М., 1964. – С. 183.